
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 343.22 DOI: [https://doi.org/10.31617/zt.knute.2019\(106\)10](https://doi.org/10.31617/zt.knute.2019(106)10)

НІКІТЕНКО Віктор

E-mail: viknik2411@ukr.net
ORCID: 0000-0002-1785-1819

к. ю. н., доцент кафедри загальноправових дисциплін
Київського національного
торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ЛАНДІНА Анна

E-mail: anna-lavanda@ukr.net
ORCID: 0000-0002-3808-7573

к. ю. н., старший науковий співробітник відділу проблем
кримінального права, кримінології та судоустрою
Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України
вул. Трьохсвятительська, 4, к. 204, м. Київ, 01106, Україна

ПРОФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ ЯК ОЗНАКА СПЕЦІАЛЬНОГО СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ

Здійснено системний кримінологічний аналіз ознаки професійної належності спеціального суб'єкта злочину. Встановлено вплив наявності професійних навичок, вмінь та службових чи інших професійних повноважень на кримінальну відповідальність, а також вид і розмір покарання спеціального суб'єкта злочину.

Ключові слова: спеціальний суб'єкт злочину, професійні якості, службове становище, особа злочинця.

Никитенко В., Ландина А. Профессиональная принадлежность как признак специального субъекта преступления. Осуществлен системный криминологический анализ признаков профессиональной принадлежности специального субъекта преступления. Установлено влияние наличия профессиональных навыков, умений, служебных или иных профессиональных полномочий на уголовную ответственность, а также вид и размер наказания специального субъекта преступления.

Ключевые слова: специальный субъект преступления, профессиональные качества, служебное положение, личность преступника.

Постановка проблеми. Поряд із загальним суб'єктом злочину у ч. 2 ст. 18 Кримінальним кодексом України (далі – ККУ) визнається поняття *спеціального суб'єкта злочину* – це фізична осудна особа, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність,

злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа. З цього виходить, що такий суб'єкт злочину, крім основних, має одну або декілька додаткових ознак. Ці ознаки впливають на кримінальну відповідальність, вид і розмір покарання, що призначається судом, та можливість застосування інших норм кримінального законодавства.

Перелік додаткових ознак особистості злочинця досить великий, тому вони поділяються на групи відповідно до різних критеріїв, одним з яких є соціальний стан особи. Такий стан має низку факторів, що визначають соціально-економічні, соціально-демографічні та інші ознаки особи, яка вчинила злочин, зокрема професію та особливі професійні якості, службові та/або функціональні обов'язки тощо.

Останнім часом особливої суспільної небезпечності набуває професійна злочинність, що підвищує актуальність питань, пов'язаних з особливостями кримінальної відповідальності осіб, які вчинили злочини, пов'язані з їхніми професійною належністю та діяльністю, навичками, вміннями тощо. Досліджуючи цей комплекс проблем, передусім важливо з'ясувати, як ознака професійної належності спеціального суб'єкта злочину впливає на його кримінальну відповідальність, а отже, й міру покарання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У кримінально-правовій науці вітчизняні науковці, як-от: П. П. Андрушко, М. І. Бажанов, А. М. Бойко, О. О. Дудоров, О. М. Костенко, В. Я. Тацій, М. І. Хавронюк та ін., приділяли значну увагу розв'язанню загальних теоретичних питань, пов'язаних із суб'єктом злочину. Окремі дослідження щодо встановлення юридичної сутності спеціального суб'єкта злочину та особливості його кримінальної відповідальності здійснювалися Д. В. Бараненком [1], В. В. Гладким [2], А. С. Осадчою [3], І. М. Федуловою [4]. Крім загальних питань цієї проблематики, детально вивчалися лише кримінально-правова характеристика суб'єкта корупційного злочину та службова особа як спеціальний суб'єкт злочину [2; 3]. Проте спеціальні ознаки, що стосуються професійних особливостей спеціального суб'єкта злочину, та як вони позначаються на суспільній небезпечності, досліджено недостатньо.

Метою статті є визначення впливу наявності професійних навичок, вмінь та службових чи інших професійних повноважень на кримінальну відповідальність спеціального суб'єкта злочину. У межах поставленої мети як *завдання* потрібно встановити значення та обумовленість ознаки професійної належності суб'єкта злочину, що впливає на кримінальну відповідальність і міру покарання.

Матеріали та методи. Методологічною основою цієї статті є низка загальнонаукових, спеціальних кримінально-правових та кримінологічних методів: системний, формально-юридичний, логічний, методи зіставлення й аналізу. Інформаційною базою – останні праці у досліджуваній сфері, чинні нормативно-правові акти, кримінологічний поняттєвий апарат.

Результати дослідження. Як зазначається, «особистість злочинця – це система соціально-значущих якостей і властивостей особи, яка вчинила злочин, переважно негативного характеру, що сформувалися у процесі її соціалізації, які самі по собі або у взаємодії із зовнішніми обставинами об'єктивної дійсності викликали вчинення злочину» [5, с. 350]. Своєю чергою, «особа злочинця – це сукупність істотних і стійких соціальних властивостей і ознак, соціально значущих біопсихологічних особливостей індивіда, які, об'єктивно реалізуючись у конкретному вчиненому злочині, надають вчиненому діянню характер суспільної небезпечності, а винній в цьому особі – властивості суспільної небезпечності, у зв'язку з чим вона і притягається до відповідальності, передбаченої кримінальним законом» [6, с. 37].

Особі злочинця притаманна низка ознак, які використовуються для його загальної характеристики, а також для встановлення необхідних засобів впливу на суб'єкт злочину і його посткримінальну поведінку: соціально-демографічні й морально-психологічні ознаки; кримінально-правова та соціально-рольова характеристики. Крім того, існують окремі критерії, які застосовуються для класифікації злочинців, а саме: за соціально-демографічними даними (стать, вік, місце проживання); за соціально-економічними показниками (освіта, професія, наявність чи відсутність роботи, матеріальне становище); за станом особи в момент вчинення злочину (алкогольне чи наркотичне сп'яніння, перебування у складі злочинної групи, в місцях позбавлення волі) [6, с. 37-39].

Ознаки професійної належності суб'єкта злочину визначаються сферою його професійної діяльності. Причому це стосується не характеру такої діяльності в цілому (наприклад сфера промислового виробництва чи сфера економіки тощо), важлива лише конкретна професія, що визначає особу як кваліфікованого спеціаліста у конкретній вузько-спеціалізованій галузі.

З огляду на теорію кримінального права та положення ст. 18 ККУ, спеціальний суб'єкт визначається певними ознаками, що мають прямий зв'язок із вчиненням ним злочину. І хоча кримінальне законодавство не визначає конкретно, які саме ці ознаки, зважаючи на зміст статей Особливої частини Кримінального кодексу України, вони є очевидними або прямо вбачаються зі змісту чи диспозицій бланкетних норм.

З урахуванням сутності соціального стану як критерію, що визначає суб'єкта злочину як спеціального, одним із них є професійна приналежність – професія, навички, вміння, які має особа і користується ними під час чи для вчинення злочину. Водночас це впливає на вид і розмір покарання та застосування інших заходів кримінально-правового характеру, яких може бути вжито у конкретних обставинах.

Так, кримінальне законодавство України передбачає відповідальність за злочини, для вчинення яких особа має опанувати певні професійні вміння, навички або мати певні службові обов'язки чи

повноваження. Особлива частина Кримінального кодексу України містить 246 злочинів (всього – 387), що становить 63,5 % загальної кількості злочинів, передбачених у ККУ, які можуть бути вчинені лише спеціальним суб'єктом, ознакою якого є професійні якості. Зазначимо, що тут враховано злочини як основного, так і кваліфікованого складу.

До таких злочинів, передусім, належать ті, що вчинюються службовими особами із використанням свого службового становища. Причому це стосується не лише злочинів, що вчинюються у сфері службової діяльності, а й злочинів, вчинення яких полегшується або обумовлюється тим, що суб'єкт злочину займається нею. Поняття службової особи як суб'єкта злочину визначено у ч. 3 ст. 18 ККУ: «службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління зі спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом». Суспільна небезпечність таких злочинів та проблеми, пов'язані з кримінальною відповідальністю осіб, що вчинюють злочини з використанням свого службового становища, підтверджується наявністю великої кількості досліджень у цій сфері [7–9]. До цих злочинів можна віднести ті, що вчинюються суддями, слідчими, представниками державних органів та органів внутрішніх справ, керівниками установ, організацій тощо.

Ще одна категорія спеціальних суб'єктів злочинів за професійною ознакою – медичні працівники. Вчинення ними злочинів у сфері медицини з використанням своїх професійних знань і вмінь є не лише суспільно небезпечними, а й суперечить самій сутності лікарської діяльності, оскільки медичні працівники всіх рівнів мають допомагати, а не шкодити життю та здоров'ю інших людей. Тому їхня протиправна діяльність є однією із найбільш небезпечних.

Крім того, суспільною небезпечністю також вирізняються злочини у сфері експлуатації транспорту, оскільки сам транспорт, незалежно від виду, є джерелом підвищеної безпеки. Особи ж, які скоюють злочини, пов'язані з практичною експлуатацією транспорту, мають професійні навички для того, щоб використовувати технічні можливості транспортних засобів за призначенням безпечними для оточення способами. І саме порушення правил поведінки з різними видами транспорту є суспільно небезпечним, оскільки є загрозою, як правило, не для однієї особи.

Також до злочинів, що вчинюються особами певної професійної належності, віднесено злочини проти порядку несення військової служби (військові злочини). Злочини у цій сфері можуть вчинюватися лише особами, які є військовими за професією.

Додамо, що низка злочинів, які не містять прямої вказівки на суб'єкта – працівника певної сфери діяльності, не можуть вчинятися будь-якими особами без наявності відповідних знань, вмінь та навичок. Такими протиправними діяннями є, зокрема, злочини у сфері фінансової, банківської, економічної, підприємницької діяльності, а також більшість суспільно небезпечних діянь, пов'язаних із порушенням безпеки виробництва. Вчинити такі злочини, не маючи певних знань і професійних навичок, майже неможливо.

Вказане вище породжує цілком логічні запитання, *по-перше*, у чому полягає суспільна небезпечність протиправних діянь, вчинених особами певних професій, і, *по-друге*, з яких причин низка злочинів, що вчинюються спеціальними суб'єктами злочинів (переважно особами, що використовують для цього своє службове становище), характеризується підвищеним ступенем суспільної небезпечності.

Відповідь на перше запитання лежить у площині сутності самих злочинів, а саме: особи, які опанували певні професійні навички, вміння, зобов'язані виконувати свої функціональні обов'язки на належному рівні, оскільки від цього залежить безпека у певних галузях для всього суспільства або його частини. Це стосується, зокрема, злочинів, що вчинюються особами, які зобов'язані забезпечувати безпеку в різних сферах життєдіяльності (наприклад у сфері забезпечення екологічної безпеки, промислового виробництва, надання медичних та певного виду інших послуг, виготовлення низки товарів тощо). Крім того, вчинення низки злочинів обумовлено тим, що особи мають можливість вчинити такі протиправні діяння в силу своїх професійних якостей та, як наслідок, за наявності доступу до певних засобів і способів вчинення відповідних злочинів (зокрема, це злочини у сфері банківської, фінансової діяльності, в економічній та податковій сферах тощо). Наявність відповідних професійних якостей і доступу до потрібних ресурсів підвищує шанси злочинців щодо вчинення бажаних злочинних діянь та/або отримання необхідного злочинного результату. А це, своєю чергою, підвищує рівень суспільної небезпечності і такої діяльності, й осіб, що вчинюють злочини з використанням власних професійних якостей.

Щодо другого запитання, то особи, які використовують своє службове становище для вчинення злочину, саме завдяки тому, що мають службові повноваження у деяких сферах (як на промислових, виробничих, так і на державних підприємствах та в установах), забезпечують собі дуже високу ймовірність доведення злочину до кінця й отримання бажаного результату. Це обумовлюється тим, що особи мають певні владні, службові або інші керівні повноваження, що

використовують як важелі впливу на інших осіб з метою забезпечення собі безперешкодного вчинення бажаних діянь та/або досягнення бажаного злочинного результату. Але, як правило, особи, що наділені певними службовими повноваженнями, мають і службові обов'язки, які переважно спрямовані на забезпечення чи встановлення правопорядку діяльності у підвладних їм важливих сферах життєдіяльності. І вчинення злочинів у цих сферах службовими особами з використанням свого службового становища порушує цей правопорядок, що перешкоджає нормальному функціонуванню низки державних та інших органів, що негативно позначається на всіх сферах життєдіяльності суспільства в цілому. Все зазначене й обумовлює суспільну небезпечність вказаних злочинів, а також службових осіб, що вчинюють злочини із використанням свого службового становища.

Водночас підвищений ступінь суспільної небезпечності як діянь, що вчинюються, так і осіб, що вчинюють злочини із використанням власних професійних якостей, службових чи іншого роду повноважень, впливає на кримінальну відповідальність цих спеціальних суб'єктів злочинів та покарання, що призначається (його вид та розмір). Відповідно, чим вище рівень суспільної небезпечності, тим суворіше має бути призначене покарання (основне та додаткове).

Варто зазначити, що в Розділі X Загальної частини ККУ містяться окремі види покарань, які можуть бути застосовані лише до суб'єктів зі спеціальними ознаками, пов'язаних із професійною діяльністю. Йдеться про позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу (ст. 54); позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ст. 55); службові обмеження для військовослужбовців (ст. 58); тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців (ст. 62). Ці статті застосовуються під час призначення додаткового покарання з урахуванням ознаки спеціального суб'єкта злочину, як-от: посада або рід занять, що визначає його професійну належність.

Висновки. Ознака професійної належності спеціального суб'єкта злочину має визначальний вплив на кримінальну відповідальність у переважній більшості злочинів, передбачених Особливою частиною Кримінального кодексу України. Злочини, вчинені особами, які опанували певні професійні навички, вміння тощо, а також службовими особами, що використовують для цього своє службове становище, мають підвищений ступінь суспільної небезпечності як самих злочинних діянь, так і осіб, що їх вчинюють. Підвищений ступінь суспільної небезпечності як діянь, що вчинюються, так і осіб, що вчинюють злочини із використанням власних професійних якостей, службових чи іншого роду повноважень, впливає на кримінальну відповідальність цих спеціальних суб'єктів злочинів та вид і розмір покарання у бік його збільшення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бараненко Д. В. Спеціальний суб'єкт злочину: кримінально-правовий аналіз: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2009. 19 с.
2. Гладкий В. В. Суб'єкт корупційного злочину крізь призму теорії корупційних відносин. Київ: Препрінт, 2018. 149 с.
3. Осадча А. С. Спеціальний суб'єкт злочину: генезис, функції, проблеми кваліфікації: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2015. 229 с.
4. Федулова І. М. Кримінально-правова характеристика суб'єкта злочину, передбаченого статтею 206-2 Кримінального кодексу України. *Науковий вісник Львівського університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2017. Вип. 4. С. 308-318.
5. Дьоменко С. В. Спирні питання визначення поняття «особистість злочинця». *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 45. С. 348-352.
6. Даньшин І. М., Голіна В. В., Валуйська М. Ю. та ін. Криминологія: Загальна та особлива частини; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид., перероб. і доп. Харків: Право, 2009. 288 с.
7. Кісілюк Е. М. Службова особа як суб'єкт корупційних злочинів. *Кримінально-правові та криминологічні засади протидії корупції*: зб. тез доп. V Міжнар. наук.-практ. конф. (31 бер. 2017 р., м. Харків). Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2017. С. 95-96.
8. Андрушко П. П. Службова особа як спеціальний суб'єкт злочину. *Юридичний Вісник України*. 2011. № 24. С. 23-26.
9. Максимович Р. Л. Поняття службової особи у кримінальному праві України. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2008. 304 с.

Стаття надійшла до редакції 21.10.2019.

Nikitenko V., Landina A. Professional identity as a sign of a special crime subject.

Background. In recent years, professional crime has become a particular public danger. Therefore, the issues related to the peculiarities of criminal responsibility of persons who committed crimes related to their professional affiliation, profession, skills, abilities, etc., are of particular relevance

Analysis of recent research and publications. Questions of criminal responsibility of special subjects of a crime were studied in the theory of criminal law at the present stage of development by such scientists as D. V. Baranenko, A. S. Osadchey and others.

The ***aim*** of this article is to establish the impact of the presence of professional skills, abilities and official or other professional powers on the criminal responsibility of the special subject of the crime.

Materials and methods. The methodological basis of this article is a number of General scientific, special criminal law and criminological methods. The materials used were the latest work in the field under study, the existing legal acts and criminological conceptual apparatus.

Results. Based on the definition of the essence of social status as a criterion that defines the subject of the crime as a special, one of them is professional affiliation-profession, skills, abilities that a person owns and that she uses during the Commission of the crime. This causes a public danger of crimes, as well as persons who commit crimes using their professional qualities.

Conclusion. The availability of professional qualities and availability of the necessary resources, certain power, official or other governing powers, which are used as leverage over others, increases the chances of criminals to commit the desired criminal acts and / or obtain the desired criminal result.

Keywords: special subject of crime, professional qualities, official position, personality of the criminal.

REFERENCES

1. Baranenko, D. V. (2009). Special'nyj sub'jekt zlochynu: kryminal'no-pravovyj analiz [Special subject of crime: criminal law analysis] *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyi'v [in Ukrainian].
2. Gladkyj, V. V. (2018). Sub'jekt korupcijnogo zlochynu kriz' pryzmu teorii' korupcijnyh vidnosyn [The subject of corruption offence through the prism of the theory of corruption relations]. Kyi'v: Preprint [in Ukrainian].
3. Osadcha, A. S. (2015). Special'nyj sub'jekt zlochynu: genezys, funkcii', problemy kvalifikacii' [Special subject of crime: genesis, functions, qualification problems]. *Candidate's thesis*. Harkiv [in Ukrainian].
4. Fedulova, I. M. (2017). Kryminal'no-pravova harakterystyka sub'jekta zlochynu, peredbachenogo statteju 206-2 Kryminal'nogo kodeksu Ukrai'ny [Criminal legal characteristics of the subject of crime under the article 206-2 of the Criminal Code of Ukraine]. *Naukovyj visnyk L'viv's'kogo universytetu vnutrishnih sprav: serija jurydychna – Scientific bulletin of Lviv University of Internal Affairs: Legal Series*. (Iss. 4), (pp. 308-318) [in Ukrainian].
5. D'omenko, S. V. (2009). Spirni pytannja vyznachennja ponjattja "osobystist' zlochyncja" [Controversial issues concerning the definition of the term "the identity of the offender"]. *Aktual'ni problemy derzhavy i prava – Actual problems of the state and law*. (Iss. 45), (pp. 348-352) [in Ukrainian].
6. Dan'shyn, I. M., Golina, V. V., & Valujs'ka, M. Ju. et al. (2009). Kryminologija: Zagal'na ta osoblyva chastyny [Criminology: General and special parts]. V. V. Golina (Eds.). (2nd ed., rev.). Harkiv: Pravo [in Ukrainian].
7. Kisiljuk, E. M. (2017). Sluzhbova osoba jak sub'jekt korupcijnyh zlochyniv [Officer as a subject of corruption crimes]. *Kryminal'no-pravovi ta kryminologichni zasady protydii' korupcii' – Criminal-legal and criminological principles of counteraction to corruption: Zbirnyk tez dopovidej V Mizhnarodnoi' naukovo-praktychnoi' konferenciji' – Collection of abstracts of the International Conference*, (31. 03), (pp. 95-96). Harkiv: Harkivs'kiy nacional'nyj universytet vnutrishnih sprav [in Ukrainian].
8. Andrushko, P. P. (2011). Sluzhbova osoba jak special'nyj sub'jekt zlochynu [Officer as a special subject of crime]. *Jurydychnyj Visnyk Ukrai'ny – Legal bulletin of Ukraine*, 24, 23-26 [in Ukrainian].
9. Maksymovych, R. L. (2008). Ponjattja sluzhbovoi' osoby u kryminal'nomu pravi Ukrai'ny [The concept of an official in the criminal law of Ukraine]. L'viv: L'vivc'kyj derzhavnyj universytet vnutrishnih sprav [in Ukrainian].